

TÜRK EDEBİYATI

AYLIK FİKİR VE SANAT DERGİSİ

EKİM 2020 - YIL: 48 - SAYI: 564 - FİYATI: 17 TL

Kurucusu
AHMET KABAKLI

Türk Edebiyatı Vakfı İktisadi İşletmesi Adına Sahibi
SERHAT KABAKLI

Genel Yayın Yönetmeni
BAHTİYAR ASLAN
bahtiyar.aslan@hotmail.com

Yayın Kurulu
**İSA KOCAKAPLAN, MUHARREM DAYANÇ,
MUHAMMED HÜKÜM, İMDAT AVŞAR,
İBRAHİM ÖZTÜRKÇÜ, BEYHAN KANTER,
EMEK ÜŞENMEZ**

Yazı İşleri Müdürü
ERHAN GENÇ
erhangncc@gmail.com

Grafik ve Düzenleme
ATILLA CEYLAN
atillaceylan34@yandex.com

Abone ve Satış Sorumlusu
HALİT BAYKAL

Yönetim Yeri
TÜRK EDEBİYATI VAKFI
Divanyolu Cad. No: 14 34122
Sultanahmet-İstanbul
Tel: 0.212 527 50 32 – 526 16 15
Faks: 0.212 513 77 49
www.turkedebiyati.com.tr
tedev30@gmail.com
tedev@turkedebiyati.com.tr
Yazışma Adresi PK 2,
Sirkeci / İstanbul

ABONE ŞARTLARI

Yurtiçi-Yıllık: 180 TL

Öğretmen-Öğrenci: 150 TL

Yurtdışı-Yıllık: 50 EURO

Yıllık/Kurum: 260 TL

6 aylık abone bedeli yıllık ücretin yarısıdır.

Türk Edebiyatı Vakfı Posta Çeki: 124540

Vakıflar Bankası Beyazıt Şubesi – İstanbul:
IBAN TR 63 0001 5001 5800 7268 2473 17

T.C. Ziraat Bankası Çağaloğlu Şubesi – İstanbul:
IBAN TR 98 0001 0008 8929 0335 5350 01

Yurtdışındaki okuyucularımız abone bedellerini
T.C. Ziraat Bankası İstanbul Çağaloğlu Şubesi,
Türk Edebiyatı Vakfı İktisadi İşletmesi,
Şube Kodu: 889

IBAN TR 44 0001 0008 8929 0335 5350 03
numaralı Avro hesabına yatırabilirler.

Dergiye yazılar elektronik posta yoluyla gönderilir.
Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.
Yayın Kurulu dergiye girecek yazılarda gerekli gördüğü
düzeltme ve değişiklikleri yapabilir.

© Türk Edebiyatı dergisinde yayımlanan yazı,
şiir ve fotoğraflar izin alınmadan iktibas edilemez.
Derginin bütün sayılarında yer alan yazı ve şiirlerin dijital
ortamda yayımlanma hakkı Türk Edebiyatı'na aittir.

Baskı ve Cilt
ŞENYILDIZ MATBAACILIK
San. ve Tic. Ltd. Şti
Gümüşsuyu Caddesi Işık Sanayi Sitesi
No: 19/C 102 Topkapı-İstanbul
Tel: 0.212 483 47 91 (Pbx)
Sertifika No: 45097

İÇİNDEKİLER

Sayı Editörü **EMEK ÜŞENMEZ**

4

ÖZBEKLER VE ÖZBEKİSTAN

BİLGE KAĞAN HASANDAĞLI

10

MODERN ÖZBEK EDEBİYATININ ANA KAYNAKLARI

NADİR MEHMET AVŞAR

18

AK YELPAZELİ ÇİNLİ HANIM

MAHMUDHOCA BEHBŪDĪ

20

ÇAĞDAŞ ÖZBEK NESRİ

FATMA AÇIK

30

TURKUAZ ŞEHİR: SEMERKANT YAHUT HAYAL-İ TURAN

MEHMET SAMİ AKSARAY

32

ÇOLPAN

HÜSEYİN ÖZBAY

28

NAZAR İŞANKUL İLE ÖZBEK HİKÂYESİ ÜZERİNE

KONUŞAN: İMDAT AVŞAR

38

DEHŞET

ABDULLAH KAHHAR

43

ÖZLEM

ÖKTEMAY HALDAROVA

SENİ ARIYORUM

MÜNİRE RAMAZANOVA

44

ÇAĞDAŞ TÜRKİSTAN

TÜRK EDEBİYATI ÜZERİNE NOTLAR

TİMUR KOCAOĞLU

48

XX. YÜZYIL ÖZBEK ŞİİRİNDE

TOPLUMSAL KONULAR

RANA MOLLAHOÇAYEVA

53

AHVALİMİZ

ABDULLAH KÂDİRÎ

HADİS

ABDULLAH ÂRİPOV

54

ÂDİL YAKUBOV VE MODERN
ÖZBEK ROMANI

EMEK ÜŞENMEZ

64

TÜRKİSTAN ŞÂİRİ RAUF PARFİ

HİKMET KORAŞ

75

TUFAN

ÇOLPAN

DİL

ELBEK

ÖĞÜT

FİTRAT

76

ALİ ŞÎR NEVÂÎ
VE HAMD GAZELLERİ

KERAMET MOLLAHOÇAYEVA

80

MAKTÛL ÖZBEK
ŞÂİR VE YAZARLAR

BAHTİYAR ASLAN

83

SEN YETİM DEĞİLSİN

GAFUR GULAM

84

İKBAL MİRZA İLE
ÇAĞDAŞ ÖZBEK ŞİİRİ
ÜZERİNE

KONUŞAN: EMEK ÜŞENMEZ

86

ALİ ŞÎR NEVÂÎ
ESERLERİNDE İLÂHÎ AŞK

ABDULMURAT TILAVOV

90

DOĞU EDEBİYATI
KURAMCISI OLARAK
ALİ ŞÎR NEVÂÎ

ABDURESUL İŞANBABAYEV

94

ÂBADLIK GÖNÜLDEN
BAŞLAR

FERİDE TURAN

ALİ ŞİR NEVÂÎ VE HAMD GAZELLERİ

KERAMET MOLLAHOCAYEVA

BU BEYİTTEKİ KÖNGÜL CÂMÎ (GÖNÜL KADEHİ), GAYR NAKŞI (MÂSIVALLAH), SÂKÎ, MEYİ VAHDET GİBİ TİMSÂLLER DE HEM POETİK HEM FELSEFİ ANLAM İÇERMEKTEDİR

Ali Şîr Nevâî kendi divanlarını Doğuda var olan nâzmi geleneklere dayanarak hamd, münâcât, nâ't ve mirac konusundaki gazeller ile başlar. Nevâî'ye kadar divan oluşturan şâirlerin eserlerinde de aynı konudaki timsâller vasıtasıyla yazılan hamd ve nâ'tlara rastlamak mümkündür.

Allah, âlem ve insan, onların münasebeti, tensübü hakkındaki dinî-sûfiyane bilim ve tasavvurların özü aynı gazellere sindirilmiş. Zira, Ali Şîr Nevâî islâm ve tasavvufa uygun felsefî görüşlerini hamd ve nâ't gazellerinde bir araya getirmiştir.

"Yenilikçiliğin her zaman da yeniyi bulma demek olmadığını, belki o geleneğe yeniden bakma, ayrıca dikkatle gözetme ve aynı zamanda hatıradaki onu yeniden yansıtmak ve onunla benzer olmaması" (Lotman, 130) tarzında anlaşıldığı hamd gazellerinde açıkça görülmektedir. Çünkü konu, ifade tarzı, timsâlleri ve bazen bedî'

sanatları yönünden bakıldığında, Emir Hısrav ve Abdurrahman Câmî gibi büyük şâirlerin geleneklerini devam ettirdiğini görmek mümkündür. Ama Nevâî hamd ve nâ'tları şâir derdi ve ızdırablarının gayet derin ve samimî ifadesi olduğu için okuyucuyu da içten etkiler, yeni bir âlemi gözler önüne serer.

Bazı araştırmalarda bu tür gazeller ârifane gazeller sırasında öğrenilmiştir. Mesela, A. Abdukadirov hamd gazelleri ârifane gazeller olarak değerlendirmiş (Abdukadirov, 2). Bu tür gazellerde ârifane mazmun ön planda görünse bile onların amaç ve görevleri ârifane gazellerden farklıdır. Aynı şu nedenle bu tür gazelleri ayrı halde öğrenmek gayet önemli hususlardan sayılır.

Sadece Allah'ı övmeye yönelik hamd nitelikli gazeller *tevhid hamd gazeller* hemde *münâcât hamd gazeller* olarak iki gruba ayrılır. Mesela, XV yüzyılda yaşayan edebiyatşinas alim Şeyh Ahmed

Terazî "Funun el belagâ" adlı eserinde şöyle ifade eder: "Eğer Tanrı azza ve cellaya hamd etseler, onu tevhid derler. Ve eğer Muhammed Mustafa (sav) vasf etseler nâ't derler. Eğer Tanrı katında tazarru etseler ona münâcât derler." (Terazî,3). Nevâî divanlarında tevhid ve münâcât mazmunu adetâ birleşmiş gazellere de rastlamak mümkündür.

Hamd ve münâcât konusu, ifade tarzı ve timsâlleri ile bir-birine çok yakındır. Onların her birinde ilâhî muhabbet olağanüstü maharet ile ifade edilmiştir. Bunu poetik (şâirane) anlamı ifade etmede timsâller ve edebî sanatların kullanım tedricini araştırarak öğrenebiliriz. Hamdlardaki poetik üslûbün önemli esasları (unsurları) – anlam, timsâl, edebî sanat ve ifade vasıtalarını birarada öğrenmek, şâir dünyagörüşünü, onun ilkelerini, felsefî fikir ve isteklerini kavramamızda takip edilecek bir yoldur. Çünkü "edebî sanatları seçmek ve onlardan istifade etmek, onlar ne kadar karmaşık ve câzip olmasına rağmen her zaman hiç bir istisnasız, beyitte söylenmek istendiği maz-

munu güzel bir tarzda ifade temede bir vasıta (araç) olur. Sadece timsâl yaratma amaç olmaz". (Stebleva, 38).

Hamd ve münâcât gazellerin kendine özgün ifade tarzı, timsâlleri ve buna uygun kullanılan edebî sanatları mevcüt.

Şâirin birinci divanı- "Bedâyiü'l-Bidaye" ünlü "Aşrekât min aksi şemsi'l ka'sı envarü'l hüdâ..." matla'lı gazel ile başlar. Bu gazel şâirin derin dinî – sufîyane görüşlerini, edebî-felsefî düşüncelerini kavrayan, ilâhî muhabbet, uluhiyete özlem duygusunu olağanüstü yansıtan gazel sayılır. Gazelde ilâhiyata ait fikir ve görüşler *mey, sâkî, câm* gibi edebî timsâl ve kavramlar yardımıyla mecaz yoluyla ifade edilir. Usta edebiyatşinas alim Alibek Rustamov aynı gazeli öğrenir ve onu "Hazâyinü'l meanî" külliyyâtının açıcısı – fatiha gazel olduğunu söyler. (Rustamov, 54).

Bu gazel Nevâî hamdlarını, ârifâne ve âşıkâne gazellerini öğrenmemizde de önemli anahtar olabilir. beyitteki *yâr, quyâş* (güneş), *mey, câm* gibi timsâl ve kavramlar mahiyeti gazelin ilk beyitinden başlayarak betimlenmiştir.

*Aşrekat min aksi şamsi'l ka'si envârî'l hüdâ
Yâr aksin meyde kör dîb câmdın çıktı sedâ.*

Yani: *Güneş yuvar (küresi)nin aksinden hî-
dâyet ışınları yansımaktadır, yâr aksi (cemâli)ni
meyde gör, diye bir sedâ geldi.*

Mey ve aşk kavramlarından birbirine benzer olduğundan dolayı edebî eserlerde, bilhassa, gazellerde geniş ölçüde yararlandığı bilinmektedir. Hâfiz Şirazî, Abdurrahman Câmî gazelleri arasında Nevâî'nin aynı gazeline benzer mazmundaki gazellere rastlamak mümkündür. Hatta Abdurrahman Câmî hazretleri kendisinin "Levâmi" adlı eserinde aşk ve mey kavramlarındaki benzer hususları esaslamıştı. Hâfiz Şirazî ise bir gazelinde şöyle betimler:

*Mâ dar piyâle aksi ruhî yâr dîdayem,
Ey bîhaber zî lezzeti şurubi mudâmi mâ*
(Hâfiz-ı Şirazî, 42)

Anlamı: *Ey, bizim sürekli içtiğimizden habersizler, biz kasede yâr yüzünün aksini görürüz.*

İşte şu mazmundaki gazellerin yazılmasına, elbetteki, dünyanın fevkâlâde ârifâne idrak edilmesi neden olmuştur. Zira, Nevâî de, onun selefleri de dünyayı Allah güzelliğinin zuhurâtı (yansıması) olarak kabul ederler ve bu yansımanın sadece aşk aracılığıyla algılanabileceğine inanmışlardır. Aşk ve mey özelliklerinin birbirine yakın olduğu bir çok şâirin ilgisini çektiği bilinmektedir.

*Gayr nakşîdın köngül câmidin bolsa zengi gam,
Yoktur, ey sâkî, meyi vahdet mesellik gamzüdâ.*

Bu beyitteki *köngül câmî* (gönül kadehi), *gayr nakşî* (*mâsivallah*), *sâkî*, *meyi vahdet* gibi timsâller de hem poetik hem felsefî anlam içermektedir. Tasavvuf felsefesinde gönül Allah'ın tecelli mekanı olarak algılanır. Yani o bir ayna. Ayna ne kadar berrak, duru olursa, onda yansıyan akis de o kadar net belirecek. Gönülü kirletecek, bulanık hale getirecek eşya – beyitte üstelenen *gayr nakşî* – *mâsivallah*. İşte o *zengi gamdan* kurtularak *yâr* – Allah vuslatına ermek

mümkün olacaktır. İnsanoğlu kendi kendine bu pusudan kurtulamaz. Bu yolda ona bir rehnümâ (rehber) – sâkî, aşk ve onun feyyâzı olan – bâde gerekir. Bu meseleye ilişkin görüşler Nevâî'in bu ve buna benzer başka gazellerinde defalarca vurgulanmıştır.

Mesela, zâhide hitap usûlünde yazılan aşağıdaki beyitte şâir meyin mazmun-mahiyeti günlük yaşamda var olan meyden fark edeceğini üstelerek, gazele ve onun timsâllerine münasebetin değişmesi gerektiğini anlatmak ister:

*Sen gümân kılğândın özge câm-ü mey mevcûd erür,
Bilmeyin nef'i etme bu meyhane ehlin zahidâ.*

Eğer birinci gazelde Hâlik hamdı, ona muhabbet *mey*, *sâkî*, *câm* gibi sembolik timsâller ve kavramlar yardımıyla ifade edilmişse, sonraki, ikinci gazel bîvasıta tecelli teorisi ilkelerini, yani mevcüt âlem, ondaki eşyaların tümü Yaradanın yansıması, zuhurudur, tarzındaki görüşü ifade etmektedir.

Gazel şöyle başlar:

*Zîhi hüsnüng zuhuridin tuşup her kimge bir sevdâ
Bu sevdâlar bile kevneyn bâzârda yüz gavgâ.*

Yani, ne hoştur ki, güzelliğinin yansımasından her kimin başına bir iş (sevdâ) düşmüş. Ve bunun akibetinde iki dünya pazarında yüz kavga ortaya çıktı, anlamındaki mazmun ifade edilen beyti daha derinden anlamak için dinî-tasavvufî telkine dayanmak zorundayız.

Beyitteki önemli kavramlardan biri olan *sevdâ* tasavvuf lügatlerinde açıklandığı gibi ilâhî cezbe, ilâhî aşk (Bertels, 157; Süleyman Uludağ, 465) anlamında gelir.

Dünya, ondaki var olan eşyalar Allah'ın zuhuru, onun aynadaki yansıması olduğunu vurgular tasavvuf felsefesi. Demek ki, beyitte söylendiği gibi dünyada yaşamakta olan insanların başlarına o yansımanın kendisine – masivallah düşkünlük akibetinde öyle çileler yağmış ki, onun karşılığı verilecek gün – kıyamet günü kevneyn pazarı-mahşerde kavga gürültü

kopacak. Kur'ân-ı Kerim'de kıyamet gününü betimleyen ayetlere çok rastlanır. Mesela, "Bu günde her bir cân kendisi yapan iş için cezalandırılır" (40:17). Zahirbînlik, dünya heveslerine düşkünlük akibetinde yapılan işler sevdâ kavramının işte şu gibi mazmunu yardımıyla anlatılmakta gibi. Ama tasavvuf edebiyatında sevdâ mâsivallahı değil, belki Allah'a olan aşk ve sevdâsını anlatmaktadır. Beyitten anlaşılın şuki, ilâhî aşk çilesinde bu dünyada kavranılanlar o dünyada (kıyamet gününde) de şu istek ile yanıp-yakarırlar. Aynı beyitte ve genelde şâirin hamd gazellerinde felsefî-tasavvufî ve dinî fikirlerin karmaştığını açıkça görmek mümkündür. Şununla birlikte, beyitte birkaç-tecnis (önceki mısradaki sevdâ-çile, sonrasında satmak ve satın almak anlamında), îyhâm (sevdâ), tenâsüp (Pazar manzarasının ifade edilmesi), tekrar gibi edebî sanatlar kullanılmışki, onlar yardımıyla şâir-âşığın hâli, durumu ve onun memdühü hakkında tasavvur oluşturmamız mümkündür (remzî ifade de sevdâ kavramına yükletilmiş). Görüldüğü gibi, "gazellerde timsâl oluşturmak için şâir yararlanan edebî tasvir vasıtalarının hepsini dikkata almadan onların karmaşık tarzda birikmesinden oluşan özelliklerini ve ortaya çıkarılan anlamlarını hemde onların mazmun alakalarını ve onların cilvelenme bağlarının tümünü ayırt etmek mümkün değildir" (Stebleva , 4).

Kur'ân-ı Kerim'in "Fatıha" sûresindeki "Hamdü senâ bütün âlemler efendisi, mihrîbân ve rehimli, cezâ (kıyamet) gününün sahibi – padişahi olan Allah içindir" (1:14) mealindeki ayetleri hatırlarsak, şâir hamdlarında söylenen fikirlerin ne kadar yerinde ve haklı olduğu anlaşılır.

Gerçekten, hamd gazellerde Allah'a hamdü senâlar yağdırmak, Onu övmek, yüzlerce sıfatlarını poetik renklerde ifade etmek önemli hususlardandır. Bu taraftan hamd gazellerdeki birçok beyitler Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden esinlenerek yazıldığı malumdur. Mesela:

*Seni tapmak base müşküldürür, tapmaslığ âsankim
Erür peydaliğing pinhan, vale pinhanlığing peydâ.*

Şâirin "Münâcât" eserinde şöyle satırlar var: "Her negeki teşbih kılınsa oxşamazsen, yaxşı bakılsa ul sendurur ve sen emessen..." Bu fikirler Kur'ân-ı Kerim'in "Kaf" sûresindeki "Biz ona (insanoğluna) cân damarlarından da yakınız" (50:16) mealindeki ayeti akla getirir.

Hamd gazeller sadece Allah'ı övmek, ona hamd ve senâ söylemek için yazılmaz. Aslında onlar ölümsüzlük ve sonsuzluk karşısında aciz duran insanoğlunun ömrü, hayatı onların mahiyetini anlamak isteğiyle yenilenmekte olan ruhunun kıvranırları, arayışı ve evrilişleridir. Zira uluhiyeti bilmeye, anlamaya hareket eden insan, ilk önce, kendisini teftiş edecek, kendi kalbini, ruh dünyasını öğrenip tanıyacaktır. Böyle arayışın önemli gerekçesini şâir bir gazeli hulâsası (özeti) nda şöyle ifade eder:

*Özdin kutul, Nevâî'yu maksadğa yetki, kuş
Yetmes çemenga, bolsa kafas içre mübtelâ.*

Demek ki, şâirin dediği gibi amaca ulaşmak-Allah sevgisine, vaslına ermenin şartı benlikten vazgeçmek, nefis tuzağından (vesvesesinden) kurtulmaktır. Ünlü sûfî Hasan Basrî diyor ki: "Kimki kendi rabbını tanırsa, onu sever, kimki dünyayı tanırsa, ondan vazgeçer." Allah'ı tanıyan kulun gönlünde ona karşı sevgisi kat-kat artar, onun bekasından ölümsüzlüğe, yaşama susayan ruhu teselli bulur, bu dünyanın mahiyeten fanî – geçici olduğunu anlar ve onunla iribatını keser. Bu gibi beyitlerde şâirin benliği daha da net görünmektedir. Bunu gözönünde bulunduran şâir hamd gazellerinde Allah'ı medh ederken, onun ezeli ve ebedi olduğunu, dünyada var olan her şeyden üstün olduğunu, kudret, lutf, esirgeme, kahretme, cebir gibi sıfatlarını âlem olarak adlandırılan mekandaki cilvesi vasıtasıyla sanatkarane ifade etmiştir. Bunun sonucunda hamd gazellerin timsâlleri, sembolleri ve edebî tasvir vasıtaları, kısaca, kendine özgün üslûbî-poetik özellikleri ortaya çıkmıştır. <